

Прот. Олександр ШИМЕАН

ЖИТТЯ СВІТУ

«Так бо Бог полюбив світ,
що дав Сина свого Однородженого, щоб кожен,
хто вірує в Нього, не згинув, але мав життя вічне».
(Ів. 3:16)

1

«Людина є тим, що вона їсть», – виголосивши це, німецький філософ-матеріаліст Фейєрбах був упевнений, що тим твердженням він покінчив з усіма ідеалістичними переконаннями про природу людини. Насправді ж ним він, може, чи не найкраще з'ясував релігійну сутність людини. Бо таке саме визначення людини ще до Фейєрбаха було дане у Святому Письмі. У біблійному оповіданні про створення світу людина показана, насамперед, як істота споживаюча, а весь світ – як її пожива. За змістом книги Буття, відразу після благословення множитись і владарювати Землею Бог наполягає, аби людина споживала з плодів землі: «Оце дав Я вам усю ярину, що розсіває насіння, що на всій землі, і кожне дерево, що на ньому плід деревний, що воно розсіває насіння, – нехай буде на їжу *це* вам!» (1 М. 1:29). Щоб жити, людина мусить їсти: вона повинна прийняти світ у своє тіло і перетворити його у собі на плоть і кров. Людина справді є тим, що вона їсть, а весь світ – святкова трапеза. Цей образ святкового бенкету, яким пройнята вся Біблія, і є центральний образ життя. Образ, що супроводжує життя при його створенні, кінці і сповненні: «...щоб ви в Царстві Моїм споживали й пили за столом Моїм» (Лк. 22:30).

Починаю з тієї, здавалося б, другорядної теми поживи, але другорядної саме у перспективі «релігійної проблеми» нашого часу. Адже основне завдання цього нарису, присвяченого питанням християнської місії у світі, полягає у спробі відповісти на запитання: про яке життя ми, християни, говоримо, яке життя проповідуємо, коли стверджуємо, що Христос віддав себе за життя світу?

Маємо дві відповіді на це запитання. Деякі розуміють життя як релігійну дійсність, що розкривається у релігійних поняттях. Це релігійне життя є ніби «світ у собі», що існує окремо від секулярного

світу. Це світ «духовності» і, здається, сьогодні він стає дедалі популярнішим. Бо ця сучасна духовність сприймається, насамперед, як обіцянка допомоги. Розгублена, безглуздо метушлива сучасна людина із задоволенням приймає запросини зосередитися в самій собі, втекти в себе і насолоджуватися «духовною їжею» – духовною літературою. Вона вірить, що саме це допоможе їй відновити внутрішній світ і духовну рівновагу, допоможе перенести труднощі життя, словом, допоможе жити.

Ця перша категорія охоплює велику кількість «духовностей», починаючи з різного роду «духовних відроджень», закінчуючи вишуканим зацікавленням до «східних» езотеричних і містичних культів та сект. Але у своїй суті це одне і те саме вчення, в якому релігійне життя протиставлене життю «мирському», «секулярному», і тим останнє, позбавлене всякого автентичного значення, сприймається лише як випробування нашого терпіння та благочестя... Іншими словами, – ані мирські люди, ані їхнє життя не розглядаються тут як об'єкти християнської місії: воцерковлення, спасіння, повернення до Бога.

З іншого боку, ті, хто на відміну від перших у твердженні «за життя світу» зазвичай вбачає – за краще життя світу. Тут ми маємо справу з релігійними активістами. І хоч уже давно відкинуті наївні тріумфальні заклики «навернути світ до Христа за одне покоління», основна певність у тому, що «об'єкт» місії християнства – це світ і його життя, не лише не слабне, але навіть зростає. Християнство, як стверджують активісти, втратило світ через те, що втекло в релігію, в духовність і зрадило головній меті: турбуватися про людину, про її долю у світі. Тому мета християнства сьогодні – знову наздогнати світ, який відійшов від Бога. А це означає, що сама Церква повинна активно включитися у вирішення соціальних, політичних, економічних та інших проблем. Саме голодна і стражденна людина є об'єктом християнської місії.

Але й тут ми не знайдемо відповіді на головне запитання: що це за життя, яке ми мусимо відвоювати для Христа, і до якого, як до свого сповнення, повинна прагнути наша «активність», наша «боротьба»? Іншими словами, в чому суть того життя, без благої вісті якого християнство просто не існує? Можна сказати так: коли всі цілі нашої активності у світі досягнуті, повинна прийти радість. Але радість з приводу чого? Поки ми не відповімо на це запитання, нам не здолати прірву між релігією та життям. Чи закликатимемо людей до духовної трапези, чи турбуватимемося про їжу матеріальну, – у кожному випадку те життя світу, за яке Бог віддав Сина Єдинородного, залишатиметься безнадійно недоступним для нашого релігійного сприйняття.

«Людина є тим, що вона їсть». Але що вона їсть і чому? Це питання залишається неістотним не лише для Фейєрбаха. Ще менш важливим воно видавалося його «релігійним» опонентам. Для них ще більше, ніж для самого Фейєрбаха, харчування мало виключно «матеріальну» функцію, а особливо важливим залишалося питання, чи є у людини якась духовна надбудова. Фейєрбах відповідав – «ні», «релігія» – «так». Проте обидві ці відповіді давались, та й врешті даються і тепер, у рамках підставного протиставлення «духовного» – «матеріальному», «природного» – «надприродному», «священного» – «профанному». Таким чином, і сам Фейєрбах з усім своїм матеріалізмом насправді був лише послідовником старої, як світ, «дихотомії»...

Але от де ця «дихотомія», де цей дуалізм «духовного» та «матеріального» відсутній, так це у Біблії, яка, як бачимо, також розкривається визначенням людини як істоти споживаючої, яка «є тим, що вона їсть». У Біблії – і це нескінченно важливо – цілковито відсутнє те протиставлення, яке для абсолютної більшості людей залишається єдиним можливим підходом до «релігії». У Біблії їжа, яку споживає людина, світ, до якого вона повинна пристосуватися, щоб жити, дані їй Господом, і дані, насамперед, як причастя Божого життя. Як харч для людини, світ не є чимось матеріальним, що обмежується фізичними потребами людини і тим самим протиставляється її духовним потребам. У Біблії все, що існує, все творіння є Даром Бога для людини, воно існує для того, аби людина могла пізнати Господа, щоб її життя стало причастям Богом створеного, Богом дарованого життя. Світ – це Божа любов, створений він заради людини, її життя. Бог благословляє все, що Він творить, а мовою Біблії це означає, що все творіння – це знамення та спосіб Божої присутності, мудрості, любові та одкровення: «скуштуйте й побачите, який добрий Господь» (Пс. 33:9).

Людина – істота потребуюча. Але потребує вона Бога. Кожна її потреба спрямована до Господа. Зрозуміло, що у цьому світі потребує не лише людина. Усе, що тільки існує, всяке творіння живе їжею і залежить від неї. Але в цілому Всесвіті лише людині дано складати подяку і благословляти за даровану їжу та життя. Тільки людина здатна на Боже благословення відповісти своїм благословенням, і в цьому її царське достоїнство: призначення бути царем для Божого творіння.

Створивши тварин на допомогу людині, Бог приводить їх до Адама, щоб «побачити, як він їх кликатиме; А все, як покличе Адам до них, до живої душі – воно ймення йому.» (1 М. 2:19) А в Біблії ім'я – це щось

незмінно більше, ніж просто засіб для відрізнєння одної «речі» від іншої. У Біблійному світосприйнятті ім'я – це сама сутність речі, або, точніше, її сутність як Божого дару. Назвати річ – це означає в Біблії прийняти, розпізнати вкладений у неї Богом сенс і вартість, прийняти як Божий дар, пізнати її місце та призначення у Божій світобудові. Таким чином, назвати річ означає благословити Бога за неї і благословити Бога нею. Причому в Біблії – це не культовий акт, а сама сутність постійно дарованого Богом життя. Бог сповнив усе існуюче своєю любов'ю, своєю благодаттю, створивши все «добрим». А тому благословення – це природна, а не «надприродна» відповідь на цей дар.

Благословляти Бога, складати подяки Йому, бачити світ таким, яким бачить його Він, бути «співробітником» Богові, і в цьому почутті і прийнятті пізнавати світ, називати його, розпізнавати його сутність як потреби Бога – такі властивості людини, які відрізняють її від будь-якого іншого творіння. *Homo sapiens* – так, *Homo adorans* – так, але насамперед *Homo faber*, людина, яка здатна прославляти та розуміти...

Але не тільки царем творіння поставлена людина, ще й священником. Ставши самою серцевиною всесвіту, людина об'єднує його в акті благословення. Отримуючи світ, вона, водночас, віддає його Господові. Складаючи цю подяку, здійснюючи цю євхаристію, вона привносить своє життя – те, яке в їжі отримує від світу – в життя Бога, у причастя Божого буття. Світ був створений як матерія однієї всеосяжної євхаристії, а людина – як священник, котрий здійснює це космічне таїнство.

3

Не випадково біблійна оповідь про гріхопадіння знову ж таки зосереджена на їжі. Людина з'їла заборонений плід. Поряд з іншими трактуваннями, особливість саме цього райського плоду в тому, що він не був дарований людині. Не будучи ані подарованим, ані благословеним Господом, він був «їжею в собі», а «не в Бозі», таким чином, був образом світу, закоханого у самого себе. Любити – нелегко, і людина віддала перевагу тому, щоб залишити Божу любов без відповіді. Людина полюбила світ – але не в Господі, не як спілкування з Ним. І таке егоїстичне ставлення до світу поступово стало чимось samozрозумілим. Людина почала сприймати світ, обмеженим самим собою, не пройнятим присутністю Бога. Це і є світ, який в Євангелії називається «світ цей», світ, який живе собою і в собі ув'язнений. І вже звично стало жити, не складаючи подяки Господу за дарований ним

світ – а це, власне, і є втрата євхаристійного ставлення до Божого творіння. Наш світ – це світ гріха, бо він втратив усвідомлення, що «Бог ...у всьому все» (1 Кор. 15:28). Зневажити Господа – це і є первородний гріх, в якому захлинається життя. Бо ж навіть релігія у цьому грішному світі не може його ані зцілити, ані виправити з тої причини, що вона погодилася звести Бога до «священного», протиставивши Його «профанованому». Релігія – і це дуже страшно, – примирившись із «секуляризмом», Бога витіснила у сферу «священного». Першочергове призначення людини полягало в поступовому втіленні нею своєї природної залежності від світу в причастя божественного життя, яке було, відповідно до Євангелія, «світлом людей». Людина була створена священиком подяки. Приносячи світ Богу, вона – у цьому співвідношенні – отримувала дар життя. Але через гріх людина позбулася цього священства. Її залежність від світу стала цілковитою. Її любов заблукала. Але, як і колись, вона любить, як і колись, вона потребує Бога, усвідомлює свою залежність від Того, Котрий поза нею. Але і її любов, і її залежність співвіднесені зі світом, і тільки з ним. Людина просто забула, що цей світ, його повітря, їжа, не можуть дати нам життя, що вони – лише джерела життя тією мірою, якою їх приймаються «заради Бога» і в Бозі як носії Божого дару життя.

Проте у світі, що сприймається як самоціль, усе набуває характеру самодостатності а через те втрачає будь-яку цінність, адже значення і цінність усього – в Господі, і світ наповнюється значенням лише тоді, коли він стає таїнством Божої присутності. «Природний» світ, будучи відірваним від джерела життя, це світ, що помирає. Споживаючи цю тлінну їжу, людина насправді причащається смертю. Та й, врешті, наша їжа – мертвечина, тож і доводиться зберігати її у холодильниках, ніби труп.

«Заплата за гріх – смерть» (Рим. 6:23). Обране людиною життя – ущербне і смертне. Бог показав їй, що споживання земної їжі, яку людина сама вибрала, приводить її у землю, з якої взяті і їжа, і людина: «Бо ти порошок, – і до порошку вернешся» (1 М. 3:19). Втративши справді євхаристичне життя, людина втратила життя самого життя. Вона перестала бути священиком усього світу. Вона стала його рабом.

Згідно з біблійною оповіддю, це сталося «у час, коли настає прохолода дня», іншими словами, – вночі. Коли Адам вийшов із райського саду, його життя перестало бути євхаристією, вдячним приношенням світу Богові. Разом із собою в темряву він завів і світ. У візантійському псалмоспіві є опис вигнання людини з раю: Адам сидить перед воротами раю, обличчям до нього, і плаче. Це і є образ людини у світі гріха.

Тепер забудьмо на якийсь час тему їжі. Розпочали ми з неї лише задля того, щоб поняття «сакраментальний», «євхаристичний» звільнити від тих пояснень нашарувань «шкільного» богослов'я, яке трактує їх виключно у рамках протиставлення «природного» – «надприродному», «профанованого» – «священному», тобто протиставлення, в якому, з одного боку релігія, а з іншого – життя. А це робить неможливим ані перетворення життя, ані переосмислення релігії. Однак «первородний гріх» полягає не в тому, що людина виявила свій непослух Богові, порушивши тим «релігійні правила». Гріх полягає в тому, що вона перестала потребувати Бога, перестала розпізнавати своє життя як Таїну спілкування з Богом. Гріх не полягає у зневазі «релігійних обов'язків», тобто релігії, а лиш у тому, що людина почала сприймати самого Господа у категоріях «релігії», тобто у протиставленні Його життю. Єдине справжнє гріхопадіння людини – неєвхаристичне життя у неєвхаристичному світі. Гріх людини полягає не лише в наданні переваги світові перед Богом, не в порушенні рівноваги між духовним і матеріальним, а лише в тому, що вона «дозволила» світові стати матеріальним, тоді як він мав стати осередком життя Бога, життя, сповненого сенсу і духу.

Християнство все ж благовістує, що Бог не залишив людину у вигнанні, але застав у ній ту вічну тугу за справжнім життям... Господь створив людину «на подобу серця свого» і для Себе, і, властиво, сама свобода людини полягає у тому, щоб дати можливість зрозуміти цей голод, що постійно її мучить... І ці сутінки, цю тугу за втраченим раєм Бог освятив Своїм світлом. І це Він зробив не тільки для того, щоб спасти людину, а й задля здійснення предвічного задуму, аби вона була спроможною зрозуміти – Куди і до Кого відвіку кличе негасимий голод. Послане Богом світло – це Син Його Єдинородний, який завжди, не згасаючи, світив у темряві світу, і ось тепер явився у повноті Своєї слави. Ще до приходу Христа Бог обіцяв Його світові. Про цю обіцянку свідчили старозавітні пророки, але не лише вони. Ми, християни, віримо, що цим свідоцтвом, обіцянкою, очікуванням Христа, так чи інакше, пронизана всяка істина, хоч би якою частковою та обмеженою вона була. Істина завжди веде до Христа. І тому, за словами Симони Вейль, навіть тоді, коли людина прагне Істини, уникаючи Христа, вона насправді все ж іде до Нього. Так і у довгій сумній історії релігії. Багато було явлено таких істин про Бога, які в усій своїй повноті розкрилися і вічно розкриваються у Христі. Ніби завжди, від самого початку, звучала у

світі, хоч і дуже приглушена, Божественна музика, повноту якої людині дано почути з появою у світі Ісуса Христа.

У найглибшому розумінні християнство означає кінець релігії. В оповіді з Євангелія про зустріч із самарянкою біля криниці Якова Христос не залишає жодної підстави сумніватися у цьому. «А жінка й каже до Нього: «Бачу, Пане, що пророк Ти. Отці наші вклонялися *Богу* на цій ось горі, а ви твердите, що в Єрусалимі *те* місце, де потрібно вклонятись». Ісус до неї: «Повір, жінко, мені, що час надходить, година, коли ні на горі цій, ані в Єрусалимі вклонятись Отцеві не будете ви». «Але настає година, і тепер вона є, коли богомільці правдиві вклонятися будуть Отцеві в душі та правді» (Ів. 4:19 – 21,23). Самарянка запитала про культ, тобто про релігію, Ісус, відповідаючи їй, докорінно змінив саме запитання. Ніде в Новому Заповіті християнство не явлено нам як «культ» чи «релігія». Бо релігія необхідна там, де існує нездоланна перепона між Господом і людиною. Але Боголюдина Христос зруйнував цю стіну, бо повернув і дарував нам не нову «релігію», а нове життя.

У перших століттях ця свобода християнства від релігії слугувала добрим приводом для язичників, щоб звинувачувати християн в атеїзмі. Бо ж не захоплювала їх ані священна географія, тобто місця, де бував Христос у дні свого земного служіння, ані храми, ані культу. Вони не вдавались до паломництва в той час, коли в «старих релігій» були тисячі храмів, тисячі «святих місць», для християн усе це – в минулому. Вони не потребували «рукотворних» храмів: сама Церква – Тіло Христове, зібраний народ Божий – в усвідомленні віруючих була реальним храмом. «Зруйнують цей храм, – сказав Христос про єрусалимську святиню, – і за три дні Я поставлю його» (Ів. 2:19,21). Сама Церква була новим Небесним Єрусалимом – віра в те, що Христос невидимо приходить і залишається присутнім серед тих, хто любить Його, була для них достатньою. «Історичність» Христа, звичайно, – незаперечна основа християнської віри, але для віруючих значно важливішим за історичну пам'ять про Христа був досвід Його перебування серед них. Таким чином у Ньому був пред'явлений кінець релігії, тому що він Сам був відповіддю на будь-яку релігію і сповненням її, тамуванням усякої людської спраглої Бога, тому що в Ньому життя, втрачене людиною, було повернуте їй.

Праця моя – не богословський трактат і не спроба пояснити і дослідити всі аспекти відповіді. Я не маю жодної претензії на те, щоб

сказати щось більше ніж уже сказано в численних богословських фоліантах. Моя мета скромніша. Вона полягає у тому, щоб ще раз нагадати, що у Христі життя повернуто людині в усій його повноті. Воно знову дароване їй як *таїнство і причастя*. І ще моя мета полягає в тому, щоб бодай частково, нехай навіть поверхово, але все ж вказати на значення цього оновленого життя для християнської місії у світі. Західний християнин звикло протиставляє таїнство до проповіді і таким чином пов'язує місію не з таїнством, а зі Словом. Тому у відношенні до таїнств він зазвичай цікавиться формальними питаннями: кількість таїнств, умови їх звершення, освяченням, яке здійснюється таїнством... Моя мета також полягає в тому, щоб показати, що існує і завжди існував інший підхід до таїнства, інше його сприйняття, і що саме від цього підходу залежить пекуча проблема християнської місії у світі, що з кожним днем щоразу більше людей віддаляються від Бога.

Про що ж наше свідчення? Що ми бачили і чого торкалися наші руки? Причетними до чого ми стали? Куди ми кличемо людей? Ось головні наші питання, які ми насамперед звертаємо до самих себе. Нарис написав православний християнин. Проте це не просто книжка про православ'я, яким його зазвичай розуміють та описують сьогодні. На Заході Православній Церкві часто відводять місце Церкви, насамперед, «літургійної», духовної, більш-менш байдужої до місії та до «місійної» діяльності. Але все це неправда. На жаль, часто самим православним бракує автентичного розуміння таїнства. Проте це зовсім не означає, що православне таїнство слід сприймати як втечу, як позачасову духовність, далеку від надокучливого «активізму». Автору цього нарису хотілося б розкрити цей автентичний смисл і поділитися ним з читачем.

Величний храм з іконами, хресними ходами та всеношними бдіннями, богослужіння, для правильного здійснення яких потрібно понад двадцять богослужбових книг, – усе це, на перший погляд, суперечить розумінню християнства як «кінця релігії». Але чи це так насправді? І якщо ні, то яке значення всього цього світу, в якому ми живемо, і за життя якого Бог віддав свого Сина?

Із англійської переклав Петро ДДУЛА